

(9) Paris 1900: Jämlikhet eller skydd för modern?

No interest can be more fundamental than that at once expressed and awakened by the questions: What is the relation of one-half of the race to the other half? to the whole? What is its part in the development of the whole and in the work of the world? As no questions can be more fundamental than these, so none has been more persistently asked; and it must be added that none has received more answers or more contradictory ones.

May Wright Sewall, 1894

L'Exposition Universelle i Paris år 1900 blev den största av 1800- och 1900-talens alla världsutställningar. Dess geografiska utsträckning omfattade centrala Paris från Place de la Concorde och Champs-Élysées till Marsfältet med Eiffeltornet.¹

I Frankrike hade den extrema högern och vänstern varit på kollisionkurs under 1890-talet. Under sommaren 1900 tycktes harmonin ha inträtt. Världsutställningen drog stora skaror till Paris. ”Frankrike, som blivit sjukt av politiken, gick till världsutställningen som till en hälsokur”, lär en utländsk observatör ha sagt. Den republikanska styrelseformen var etablerad och sociala reformer skulle genomföras under den kommande tioårsperioden.²

Mycket av världsutställningen sades gå i kvinnlighetens tecken. En ny kvinnlighet höll på att formuleras. Kvinnan med stort K var en viktig symbol och hennes betydelse lika paradoxal som kombinationen internationalism/nationalism. Den stora entréportalen till utställningen pryddes av en jättelik kvinnostaty, klädd i blus och påfågelsblå kjol. Den nya konsten, *art nouveau*, dominerade. Den presenterades främst i heminredningar, i form av möbler, tapetmönster och tyger, men också bland annat i byggnader och i Paris nya tunnelbana, métro. Utställningen ville rikta sig till verklighetens kvinnor och förde fram en bild av kvinnan i det nya industrisamhället som en ak-

1. Utställningen pågick 14 april–12 november 1900. Nybyggda var les Grand et Petit Palais samt Alexanderbron. Ett område i Bois de Vincennes var avdelat för automobilismen. Schroeder-Gudehus & Rasmussen 1992:132.

2. Stone 1985:71–98; Marchand 1993:168; Bennett m fl 1994:27.

tiv kultur- och konstintresserad konsument. Hon skulle skapa efterfrågan på marknaden.³

Under inflytande av kvinnopaviljongen på världsutställningen i Chicago 1893 fick kvinnorna sitt Kvinnopalats, le Palais de la Femme. Det sades utstråla en elegans och finess som passade kvinnor. Det hade en pampig entréhall och verandor i två våningar med servering, där ensamma damer togs väl om hand. En ultramodern elektrisk hiss gick upp till andra våningen där en teaterlokal var inredd för uppvisningar, konserter och levande tablåer ur kända kvinnors liv. I källaretaget kunde kvinnor fräscha upp sig och vila ut, i klubblokaler högre upp kunde de sköta sin korrespondens eller läsa i biblioteket. På torsdagar och söndagar kunde föräldrar lämna in sina barn för passning. Även män hade tillträde till huset.⁴

Synen på kvinnan var motsägelsefull. Socialdarwinismens utvecklingsoptimism genomsyrade människo- och vetenskapssynen, liksom synen på skillnader mellan kvinnor och män. Kvinnors underordning återkom i en nykonstruktion av kvinnligheten. Inte sällan skrevs tidningsartiklar i linje med äldre föreställningar om kvinnor som annorlunda, ofta med tillägget ”och bättre”, än män. I Kvinnopalatset betonades hemarbete och särart. Medvetenheten om och därmed konstruktionen av en Ny Kvinna var samtidigt stor. Hon diskuterades som något nytt, om än som Mor, som Husmor, som Fredsstiftare, som Uppfostrare och Moraliskt föredöme. Kvinnan skulle vara konsumenten och mannen producenten. Kvinnan var privatlivets medelpunkt, mannen politikens, krigets och handelns. Kvinnan skulle förbättra samhället men sågs sällan som mannens jämlike. Och det gick inte längre att undvika att ta ställning till att det fanns kvinnor som ställde krav på utvidgade möjligheter och rättigheter.

”Kongresserna är utställningar av idéer”, formulerade sig den franska republikens president Emile Loubet i talet vid invigningen av kongresspalatset, le Palais de l'Économie sociale et des Congrès. Huset återspeglade kongressernas status. Byggnaden sträckte sig längs med floden Seine. Ett hundra meter långt galleri med fönster mot vattnet gav utsikt över stora delar av utställ-

3. *La Grande Revue de l'Exposition* 1900:45ff; 63ff; Ekström 1991; Aimone & Olmo 1993:35; Bennett m fl 1994:20ff.

4. Allemane 1892:277f; "l'art de la ménagère, la cuisine enseignée, l'enseignement maternel" (92), Kervor 1900:91ff; Bennett m fl 1994:25.

ningen. I dess fem kongresshallar hölls 72 av sommarens 127 kongresser. Kongressbesökarna var naturligtvis marginella jämfört med de människomassor som besökte utställningen.⁵

Kvinnofrågan fick detta år sitt genombrott i den offentlighet som kongresserna utgjorde. Då arrangerades inom världsutställningen två stora kongresser om kvinnoemancipation. Kvinnor agerade emellertid även på andra kongresser än de två som ska specialgranskas. Till dem hörde le Congrès Catholique International des Œuvres des Femmes, som stod under beskydd av ärkebiskopen av Paris och hölls parallellt med en katolsk kongress för män. Enligt en engelsk rapport gick fransyskan Marie Maugeret under denna kvinnokongress till attack mot nattarbetsförbudet för kvinnor. Av detta syns inte ett spår i den katolska dagliga tidningen *l'Univers*, som däremot ägnade stort utrymme åt greve Albert de Muns roll vid manskongressen. de Mun, en välkänd konservativ och reformvänlig parlamentariker, hade varit en av de pådrivande vid införandet av nattarbetsförbudet för kvinnor i Frankrike.⁶

Andra internationella kongressen för kvinnliga institutioner och välgörenhetsinrättningar

Initiativet till le 2e Congrès International des Œuvres et Institutions Féminines (Andra internationella kongressen för kvinnliga institutioner och välgörenhetsinrättningar) hade enligt den svenska kvinnotidskriften *Dagny* tagits av ”den franska kvinnorörelsens högra flygel”. Den tyska kvinnosakskvinnan Marie Stritt kallade den för ”moderat med en starkt framträdande protestantisk tendens”. Den grupp som organiserat kongressen bestod enbart av kvinnor. Det skulle ses som en självständighetsdeklaration, underströk *Dagny*, och inte som fiendlighet mot män.⁷

5. Mapp: ... de 1900, F 12 4317, AN; *La Grande Revue de l'Exposition* 1900:241; Paris June 1900 Vol. 1:5; Paris Sept 1900; Loliée 1900:5ff kallar det enbart för Palais des Congrès; *Rapport général sur les congrès de l'exposition* 1906; Demy 1907:602ff; Schroeder-Gudehus & Rasmussen 1992; Bennett m fl 1994:47.

6. *The Englishwoman's Review* 1900:232; Kvinnokongressen ingick i den större Congrès International des Œuvres Catholiques, 3–12 juni, som var delad i en kongress för män, en annan för kvinnor, med gemensam invigning i domen Nôtre-Dame. *l'Univers* 2/6 7/6 8/6 1900; Kongressen var inte officiell vid världsutställningen. *Rapport général sur les congrès de l'exposition* 1906; Albert de Mun var ledaren för de socialt engagerade katolikerna, Martin 1978 & Zancarini-Fournel 1995:81ff; Om Maugerets krav på en revision av Code Napoléon och införande av rösträtt för kvinnor, se McMillan 2000:200ff.

På denna kongress talades sällan om ”féminisme”, och när detta kontroversiella ord användes åtföljdes det gärna av ett förtydligande. I inledningen till kongressdokumentationen skrev sekreteraren Mme Pégard positivt om ”le féminisme pacifique”, den fredliga feminismen.⁸ Hennes sätt att uttrycka sig riktades mot det som dittills kallats feminism, det som företrätts av socialister – en stridbar, offensiv feminism som ställde krav på stora förändringar i jämlikhetens tecken.

Dagny kommenterade torrt, att de tätt återkommande internationella kvinnokongresserna inte alltid kunde räkna med att attrahera ett stort antal deltagare från utlandet. Denna kongress var dominerad av fransk publik. Ändå utgjorde de utländska gästerna cirka 30 procent av deltagarna och kom från 22 länder. Många kom från England, USA, Ryssland och Tyskland. Antalet kongressbesökare var tämligen imponerande; nästan 1 200 personer finns upptagna som deltagare i det tryckta protokollet.⁹

Enligt kongressens ordförande Sarah Monod var kongressens avsikt att ”utanför all egentlig politisk verksamhet verka för en moralisk uppfostran av kvinnan och göra henne värdig den plats hon har i världen”.¹⁰ Kvinnans skulle reformeras, inte världen omkring henne. Kongressen ville vara ett discussionsforum. Olika åsikter skulle inte konfronteras utan framföras sida vid sida. Men riktigt så blev det inte. Utan avsikt att vara kontroversiell följde kongressen den franska sedvanan att formulera resolutioner. Men detta kom

7. Kongressen hölls 18–23 juni 1900. Mme Pégard var huvudsekreterare. Kassör Maria Martin, hedersordförande Léon Bourgeois, övriga arr. Mme Isabelle Bogelot och Mme Jules Simon. Paris June 1900 Vol. I: försättsblad, 6, 12–5, 31; Avril de Sainte-Croix 1900:506; *Dagny* 1900:266; “[...] eine sogenannte gemässigte mit stark hervortretender protestantischer Tendenz [...]”, *Die Frau* 1900:641f.

8. Kongressen dokumenterades i 4 volymer; Paris June 1900 Vol. I:8.

9. *Dagny* 1900:266; följande länder och regioner nämns: Belgien (17 personer, däribland Marie Popelin), Cochinkina (2), Danmark (5, bl a Mme Johanne Meyer), Elsass-Lothringen (4), England (57, bl a Mrs Margaret E. Mac Donald, Mrs Helen Bosanquet, Comtesse Aberdeen, Mrs A. H. Bright, Liverpool), Finland (1= Alexandra Gripenberg), Grekland (3, bl a Mme Callirhoë Parren m make), Holland (13, bl a Mme Cornelissen-Rupertus), Italien (8), Japan (3, alla män), Kanada (13, bl a Miss Teresa Wilson), Luxemburg (1 man), Rumänien (5), Ryssland (44, inkl två från Polen, varav Marya Chéliga sedan länge bodde i Paris), Schweiz (47), Sverige (21, inkl pers fr Norge), Spanien (3), Turkiet (4), Tyskland (47 varav en man, Baron de Berlepsch-Seebach), Ungern (1 = Mme Yolanta Nendtwich), USA (51, bl a Théodore Stanton m fru, Miss Jane Addams, Mrs Bertha Potter-Palmer, Mrs May Wright-Sewall), Österrike (12 bl a Mme Marianne Hainisch). Tillsammans 363 personer. Paris June 1900 Vol. 1:573ff; Paris June 1900 Vol. 1:7; den tyska delegationen bestod av 17 kvinnor enl *FBw* 1900:106f.

10. Ansökan att bli kongress vid världsutställningen, Printed page (No 290), F 12 4319, AN; tal på Hôtel de Ville, 21/6 1900: “[...] en dehors de toute préoccupation politique, de favoriser l'éducation morale de la femme et de la rendre digne de sa situation dans le monde.” Paris June 1900 Vol. I:511; Hause & Kenney 1984:30f.

att ge upphov till heta diskussioner kring nattarbetsförbudet för kvinnor och statliga regleringar mer generellt. Motsättningar mellan kvinnor om det ekonomiska medborgarskapet blev tydliga.

Anna Pappritz från Tyskland var nöjd med kongressens inriktning på välgörenhet men kritiserade att franska *män* dominerade som sessionsordförande och rapportörer. En av dessa män var direktören för Musée Social, Léopold Mabileau, som vid öppningsceremonin representerade den franska regeringen. I sitt inledningstal påminde han om arvet efter Jules Simon. Mabileau sade sig vilja uppvärdera kvinnors sociala verksamhet och berättade stolt att hans eget relativt nya institut hade infört ”feminism” som ett område att bevaka, bredvid andra viktiga områden som ”kooperation” och ”socialism”. Musée Social hade föresatt sig att ta tillvara den kvinnliga kapaciteten. När han därefter överlämnade kongressen i damernas ”vackra händer” gjorde han sig skyldig till vad Marie Stritt ironiskt kallade för ”damskålsstil”.¹¹ Hans närvaro antyder person- och åsiktsallianser mellan denna kongress och den kommande arbetarskyddskongressen, som skulle hållas i Musée Socials lokaler.

Också Sarah Monod hyllade Jules Simon som föregångsman i sitt hälsningsanförande.¹² Hennes positiva värdering av Jules Simons kvinno-syn visar att det gick en ideologisk skiljelinje mellan denna mer filantropiskt inriktade kvinnokongress och den som skulle hållas senare samma sommar. Jules Simon hade inte någonsin varit uppskattad av franska feminister. Redan 1889 års rättighetskongress hade ansett honom omöjlig som talesman för kvinnoemancipationen.

Temat ”arbetets frihet”, som diskuterats under olika premisser av män och kvinnor vid kongresserna i Bryssel tre år tidigare, kom upp under rubriken Kvinnoarbetets frihet (*Liberté du travail de la femme*). Det blev en debatt om särbehandling eller jämlikhet. Journalisten Avril de Sainte-Croix, verksam som journalist under pseudonymen Savioz, var ordförande och fredskäm-

11. FBw 1900:106f; Marie Stritt kallade bl a Passy och Morsier för manliga feminister. Hon tyckte att Mabileau var den ende som inte hade levt upp till att vara feminist. "[...] den bekantnen Damen-toaststil [...]" "[...] belles mains [...]", *Die Frau*, August 1900:645; Mabileau hade ersatt den kände vänsterradikale politikern Léon Bourgeois; Paris June 1900 Vol. I:27ff; Om Mabileau och Musée Social, Dreyfus 1998, vidare Horne 1998 & 2004.

12. Paris June 1900 Vol. I:33.

pen Frédéric Passy hennes bisittare.¹³ Tillsammans med advokaten Lucien Le Foyer hade de utgjort en arbetsgrupp som formulerat ett förslag till resolution, grundat på inlämnade skriftliga bidrag. De föreslog en arbetsmarknad utan restriktioner även för kvinnor, eftersom kvinnor inte borde förtryckas:

Eftersom varje skyddslag, som endast gäller kvinnor, blir en förtryckande lag, så som samhället nu ser ut, [kräver kongressen] en helt fri arbetsmarknad för kvinnor.¹⁴

Förslaget utlöste diskussion. Maria Martin inledde med ett försvar. Hon hade, som nämnts tidigare, år 1896 i sin tidskrift *Le Journal des Femmes* drivit en kampanj mot det franska nattarbetsförbudet. Hennes uppfattning var att skyddslagar gjorde att ”kvinnor stöts bort från alla arbeten där de lätt kan ersättas med män”. Botemedlet vore att kräva samma arbetsvillkor. Inga undantag borde få utfärdas, vare sig de sades vara riktade mot kvinnor eller framfördes med motivering att skydda dem. Som flera andra motståndare till nattarbetslagstiftningen hämtade Maria Martin varnande exempel från tryckeribranschen. I den hade under några decennier speciella förhållanden utvecklats. Kvinnor hade på många håll kommit in som tryckare när branschen alltsedan 1860-talet hade ökat sin verksamhet i centrala Paris. Denna expansion hade varit unik mitt under en depressionsperiod. Under sådana villkor – expansion tillsammans med teknisk förändring som gick relativt fort – fick kvinnor lättare än annars arbeten jämsides med män. Under hela integreringstiden hade konflikter uppstått, eftersom män genom sina fackliga organisationer försökte utestänga kvinnor från de prestigefyllda arbetena som typografer. När lagen 1892 hade förbjudit nattarbete för kvinnor fick dessa, framhöll Maria Martin, inte behålla sina arbeten på tryckerierna trots sina lägre löner.¹⁵ För henne kom jämlikheten i första rummet, och hon brydde sig vid denna kongress inte om att kräva ett arbetarskydd, lika för kvinnor och män. Hon argumenterade enbart som oberoende feminist, inte som en socialistisk sådan. Kanske var hennes argumentering avpassad för denna kongress,

13. Paris June 1900 Vol. I:7f, 14f; Paris June 1900 Vol III:331–42; *Die Frau*, 1900:643.

14. "Que, dans l'état actuel de la société, toute loi de protection, visant spécialement la femme, devient une loi d'oppression, demande pour elle la liberté du travail." Paris June 1900 Vol. I:85.

15. Courcelle-Seneuil 1868:432ff; *JdF*, Avril–Juillet 1896; " [...] ont eu pour effet de faire renvoyer les femmes de tous les emplois où elles peuvent être facilement remplacées par des hommes [...] " (81), Paris June 1900 Vol. I:81; Marchand 1993:126ff; Wikander 1988:217ff & 1995c.

som inte var inriktad mot att stödja statliga regler på arbetsmarknaden.

Flera stödde Martins kritik. För den vice ordföranden Frédéric Passy, ledamot av nationalförsamlingen, liberal och känd pacifist, var en fri arbetsmarknad ett rättighetskrav:

Inom lönearbetet har man begränsat kvinnans frihet för mycket. Arbete bör inte betraktas som en börda utan som en hederssak. Arbetets frihet bör därför ses som en omistlig rättighet, ett intresse av första rangen för kvinnan.

Statliga ingripanden som gick in på ”det allra heligaste, viljan, individualiteten och ansvaret” borde undvikas. Passy såg samtidigt gärna att arbetarna organiserade sig och förhandlade om arbetsvillkoren genom sina organisationer. Han krävde lika lön för lika arbete,¹⁶ även det ett feministiskt krav.

Passys inlägg, som i denna beskrivning har en klar jämlikhetslinje, har sitt speciella intresse eftersom vi letar efter kvinnosynen bakom attityder till nattarbetsförbudet. Beskrivningen ovan bygger på kongressprotokollet som var redigerat av kongressens sekreterare, Mme Pégard, men hans inlägg finns refererat i ännu en officiell samtida skrift, som ger en något annorlunda beskrivning. Enligt greven av Chasselout-Laubet, i dennes rapportbok från världsutställningens kongresser, hade Passy haft en särartssyn på kvinnor som argument när han pläderade för en oreglerad arbetsmarknad:

Jag tror inte [...] att kvinnor kan ta mäns plats. Men jag tror att det är dags att låta dem ta den plats de *kan* – bredvid män och med dessas medgivande – i förhållande till sina meriter, sina ansträngningar och kvalifikationer. Ibland kan dessa likna mannens – ofta är de olika men ändå lika respektabla, i enlighet med vad kvinnor har fått av naturen.¹⁷

16. Paris June 1900 Vol. III:620; "Dans la sphère du travail, on a trop limité aussi la liberté de la femme. Il ne faut pas considérer le travail comme une œuvre servile; le travail est un honneur. La liberté du travail doit être considérée comme un droit imprescriptible, comme un intérêt de premier ordre pour la femme." (82) Passy gör dock en kongressrapporten en liten reservation om att kvinnor har fått tillgång till vissa utbildningar lite för fort. "[...] on porte atteinte à ce qu'il y a de plus sacré, la volonté, la personnalité et la responsabilité." (90) Paris June 1900 Vol. I:81ff.

17. "Je ne pense pas, dit-il, que les femmes puissent prendre la place des hommes, mais je crois qu'il est temps de leur laisser prendre, à côté des hommes et d'accord avec eux, la place qu'elles peuvent prendre par leurs mérites, leurs efforts et les qualités, quelquefois semblables à celles des hommes, souvent différentes, mais également respectables qui leur ont réparties par la nature." *Rapport général sur les congrès de l'exposition 1906*:142.

Passy var i grevens återgivning av talet inte rädd för att kvinnor skulle konkurrera med män eftersom deras natur skulle lägga hinder i vägen. Därför var det inte hotfullt att ge dem ökade möjligheter. Passy hade enligt denne referent påpekat att kvinnoarbetets utvidgning borde ske med mäns ”medgivande”, vilket inte heller ger intryck av valfrihet. Den alternativa beskrivningen ger ett mindre radikalt intryck av Passys kvinnosyn. Den kan även ge en fingerisning om tendensen i kongressprotokollet. Mme Pégard tycks ha varit mån om att framhäva jämlikheten när hon refererade inlägg. Kanske hon hörde vad hon ville höra? Och det gjorde säkert Chasselout-Laubet också. En sak var entydig i de två beskrivningarna: Passy avvisade arbetsmarknadsregleringar för både kvinnor och män.¹⁸

Lucien Le Foyer såg fyra hinder för kvinnors fria val av arbete: konkurrensen, skyddslagarna, äktenskapet och moderskapet. En lösning trodde han fanns i en bättre genusarbetsdelning så att kvinnan fick bli ”en medborgare i arbetets gemenskap”. Men han talade inte om ett jämlikt ekonomiskt medborgarskap utan om ett särskilt för kvinnor. Liksom Passy trodde han att ett sådant skulle utveckla sig helt av sig själv – naturligt – om arbetsmarknaden blev fri.¹⁹ Dessa två män verkar ha haft en total tillit till att den biologiska skillnaden skulle upprätthålla en strikt genusarbetsdelning. Naturen gjorde lagstiftning överflödigt och en laglig reglering var därtill inte ideologiskt tilltalande för någon av dem.

Alice Salomon, som på International Council of Womens Londonkongress året innan talat varmt för skyddslagar för kvinnor, uppehöll sig positivt vid kvinnor som fabriksinspektörer. Tydligt för skyddslagar var också den frånvarande socialisten Margaret MacDonald, England, som sänt sina argument skriftligen till kongressen. Hon ville att kvinnor stannade hemma som gifta och att deras industriarbete reglementerades. Men hennes utförliga argumentering fick publiken inte ta del av. Fastän hon lämnat ett bidrag på 17 sidor, sammanfattade Le Foyer det i endast några få meningar.²⁰ Det visar att

18. Avisande var också Constance Plumtre, London, och Mrs A. H. Bright, Liverpool, Paris June 1900 Vol. IV:446; Paris June 1900 Vol I:83.

19. "La femme doit devenir citoyenne de la Cité du travail." (83) Paris June 1900 Vol. I:82ff; Vol. III:620.

20. Paris June 1900 Vol. I:82ff ; Paris June 1900 Vol. III:396-413.

debatten styrdes. Däremot fanns hela hennes rapport efteråt att läsa i en av de böcker som skildrade kongressen.

Diskussionen blev upprörd när ett nattarbetsförbud fick stöd av flera personer i publiken. Socialisten och vältalaren Mme Vincents ord vägde tungt. Hon var, liksom mötets ordförande Avril de Sainte-Croix, medlem i kongresskommittén och därtill ordförande för gruppen l'Égalité ("Jämlikhet"). Hon ville ha reglering av kvinnors och minderårigas arbeten. Fastän det fanns ett nattarbetsförbud utnyttjades sömmerskor hårt, framhöll hon, och hon ville utsträcka den statliga regleringen till tjänsteflickor. De fick arbeta 15–18 timmar, utsattes inte sällan för (underförstått: sexuella) övergrepp och hade ingen egen sovplats. Vincent lyfte fram ännu en moralisk aspekt: kvinnor utsattes för fara om de behövde röra sig utomhus sent på kvällen eller under natten. Mme Vincents ordval om moralen var försiktigt och kan läsas på olika sätt. Hon kunde mena att kvinnor ofredades av män när de gick hem på natten eller att den nattliga timmen inledde dem i frestelsen att tjäna extra på prostitution. Den tyska deltagaren Hanna Bieber-Böhm och fransyskan Mme Kergomard gjorde därpå korta inlägg om faran med prostitution,²¹ vilket visar att moralfrågan var viktig för kvinnor som ville ha ett nattarbetsförbud.

Argumenten *mot* en särlagstiftning karaktäriserades av en antifacklig stämning riktad mot av män dominerade fackföreningar och av en liberal vädjan om stöd för frihet i arbetet. Den välfärdsliberala uppfattningen av arbetets frihet, med krav på en viss reglering, saknade förespråkare vid denna kongress. Maria Pognon utmanade Mme Vincent och de andra regleringsivrarna. Hon anklagade särlagstiftningen för att utestänga kvinnor från välbetalda arbeten; den som fick bra betalt skulle aldrig välja att prostituera sig. Som exempel på uteslutningar av kvinnor tog också hon tryckeribranschen. Inom den fördes "en förskräckande kamp mellan könen". Pognon anklagade fackföreningarna för att förvägra kvinnor deras rätt att förtjäna sitt uppehälle. Hon talade inte om "skyddslag" utan om "förbudslag" som hindrade kvinnors försörjning. Pigornas utsatta situation avfärdade Pognon däremot ganska lättvindigt, med att påstå att de under de senaste åren ökat sina löner till det dubbla.²²

Också Avril de Sainte-Croix ställde upp till försvar för resolutionsförsla-

21. Paris June 1900 Vol. I:80ff & Vol. IV:447; *Dagny* 1900:268; Sowerwine 1978:76f.

22. "[...] il y a là une lutte des sexes épouvantable [...]" (87), "[...] lois de protection [...]", "[...] lois de prohibition [...]", Paris June 1900 Vol. I:87f.

get. Hon anklagade mäns fackföreningar för att utestänga kvinnor från arbeten genom nattarbetsförbudet. Hon betonade att jämlik behandling skulle ge bättre villkor för kvinnor i arbetslivet och på så sätt förbättra för de barn de uppfostrade; underförstått kunde hon tänka sig reglering om den gällde allmänt.²³ Hennes inlägg förde fram den oberoende feminismens krav på jämlikhet under alla förhållanden, även om hon vid andra tillfällen hellre framhöll den socialistiska feminismens krav på lika beskydd.

Många i publiken hade berörts av Mme Vincents moraliska aspekter på kvinnoarbetet. Men för en publik som bestod övervägande av damer från medel- och överklassen med liberala åsikter var vädjanden att lösa moraliska frågor via individuellt agerande mest tilltalande. En resolution antogs med endast två röster emot. Den förordade en oreglerad arbetsmarknad för kvinnor.

Kongressen anser att kvinnan bör ha all frihet när det gäller arbete. På grund av nuvarande samhällsförhållanden blir alla skyddslagar som berör enbart kvinnan förtryckande.²⁴

Ett tillägg gjordes till förman för ett avskaffande av det rådande nattarbetsförbudet:

På grund av den nuvarande situationen i samhället, bör alla lagar, som redan tillkommit som ett påstått skydd av kvinnan, tas bort. Arbetets frihet måste omfatta kvinnor.²⁵

Arbetets frihet i dess renaste liberala tappning hade förts fram och vunnit stöd. Paule Vigneron anmärkte omgående efter röstresultatet att det var intressant att se en "feministisk kongress" rösta *mot* skyddslagstiftning istället för att kräva lagstiftning på samma villkor för både kvinnor och män.²⁶ Var hennes användning av ordet "feministisk" ironiskt menad, med tanke på ordets radikala socialistiska prägel i samtiden? Vid denna kongress segrade vad

23. Paris June 1900 Vol. I:90f.

24. "Le Congrès considérant: Que, dans l'état actuel de la société, toute loi de protection visant spécialement la femme, devient fatalement une loi d'oppression, demande pour elle la liberté du travail" Paris June 1900 Vol. I:491.

25. "Et, vu la situation actuelle de la femme dans la société, que toute loi qui, sous prétexte de protection, vise la liberté du travail de la femme, soit abrogée." Paris June 1900 Vol. I:91.

26. "[...] ce Congrès féministe [...]", Paris June 1900 Vol I:91.

som kan kallas en oberoende feministisk linje: för en jämlikhet med män oavsett allt annat. Kvinnor skulle behandlas så som män behandlades. Bara Avril de Sainte-Croix hade antytt den socialistiska feminismens krav på en jämlik reglering. Den oberoende feminismen bäddade för en allt skarpare konflikt med socialister.

Både Avril de Sainte-Croix och kongressens huvudsekreterare Mme Pégard svarade Vignerons att resolutionen inte kunde ändras.²⁷ Pégard förtydligade med att säga att ”vi vill varken ha reglering för män eller kvinnor utan stöder arbetets frihet för alla”.²⁸

Resolutionen innehöll vid närmare skärskådan ett förbehåll, en brasklapp, som nog kommit till för att freda samvetet hos de mer socialistiskt sinnade. Formuleringen ”den nuvarande situationen i samhället” skulle kunna tolkas som att en jämlik reglering vore ett bättre alternativ på sikt men att jämlikheten mellan könen för tillfället måste gå före, på grund av konsekvenserna av den rådande skyddslagstiftningen. En sådan tolkning av formuleringen kan förklara att Avril de Sainte-Croix och Maria Martin anslöt sig till resolutionen. Avskyn för särbehandlingsens följder hade fått socialistiska feminister att liera sig med de marknadsliberala.

Maria Martin höll i ordförandeklubban vid ett möte om ”ekonomiska anledningar till de låga kvinnolönerna”. Arbetarskyddet togs upp igen och denna gång tillsammans med extrema åsikter om att kvinnor borde vara ekonomiskt beroende av män. Trots att löner skulle diskuteras blev särslaget än en gång det heta ämnet.

Den i Paris bosatta tyskan Käthe Schirmacher var rapportör. Hon var lärare, journalist och författare som erhållit doktorsgraden i Zürich. Sedan början av 1890-talet var hon kvinnoaktivist och stod den vänstra flygeln av den tyska kvinnorörelsen nära. Efter att hon hade refererat engelskan Margaret MacDonalds och tyskan Henrietta Fürths positiva syn på statlig reglering av kvinnoarbete, ville hon ge sin egen kommentar till föregående dags resolution. Hon blev avbruten av Pégard, som förbjöd henne att som rapportör ta ställning till det som tidigare förevarit. Stämningen måste ha blivit spänd.

Under denna session om löner framfördes ett inlägg riktat mot kvinnors

27. Paris June 1900 Vol. I:91, 491.

28. ”nous ne voulons de réglementation ni pour les hommes, ni pour les femmes, mais la liberté du travail pour tous.” Paris June 1900 Vol. I:91.

lönearbete överhuvudtaget. Kvinnor borde inte tjäna pengar – det skulle män göra; sådan var Anna Yon Lampérières åsikt. Hon hade skrivit en kritisk bok om feminismen. Dess största fel var, ansåg hon, att den uppmanade kvinnor att konkurrera med män om avlönade arbeten. En kvinna borde stanna i hemmet för att ta hand om det och spendera de pengar hennes make tjänade. Det gällde därför att definiera områden på vilka kvinnor kunde vara verksamma utan att konkurrera med män. Yon Lampérière prisade moderskapet och arbetet i hemmet som kvinnans ”allra högsta ära”.²⁹

Tre okontroversiella resolutioner om löner togs. Paule Vignerons krävde oväntat en omröstning för att fastslå kongressens syn på kvinnors arbete utanför hemmet. Var sådant arbete en social olycka eller en rättighet?³⁰ Frågan blev överförd till senare diskussioner om hemarbetet, där debattertemperaturen skulle höjas ytterligare.

Debattrubriken som löd ”Möjligheter att positivt stödja kvinnans arbete i det egna hemmet” visade sig vara otydlig. Två tolkningar kunde göras: rubriken kunde syfta på obetalt arbete utfört i hemmet *eller* på lönearbete i hemmet, så kallat hemindustriellt arbete. Återigen kom frågan om statligt ingripande tillbaka i ett oväntat sammanhang.

Anna Yon Lampérière aktualiserade Paule Vignerons krav och ville höra kongressens mening om huruvida ”en kvinnas yrkesarbete är av ondo”. Det tyckte hon själv. Kvinnor borde aldrig ta betalt för arbete de utförde, vare sig i hemmet eller utanför det. Varje kvinna hade rätt till ”ett materiellt beskydd”³¹; hon borde kunna lita till att alltid bli försörjd. Yon Lampérière företrädde en syn på kvinnligheten som förknippade den med hög moral och känslomässigt engagemang. En sådan kvinnlighet kunde kombineras med ideellt men inte med betalt arbete. Att arbeta för pengar var en skam för den borgerliga kvinnan och hennes familj. Denna åsikt var ganska utbredd i sam-

29. Lampérière 1898:8f; Paris June 1900 Vol. I:113; Yon Lampérières anförande föreligger inte i sin helhet, inte heller Avril de Sainte-Croix, "[...] gloire la plus belle [...]" (433–435), Paris June 1900 Vol. III:427–469; Yon Lampérière hade goda relationer till Musée Social och dess direktör. Léopold Mabileau nämnde henne med värme i sitt inledningstal. Paris June 1900 Vol. I:30; Se Lampérière 1909:30f med handskrivna dedikationer till Mabileau på Musée Social.

30. "un mal social" (115), Paris June 1900 Vol. I:115ff.

31. "[...] une protection matérielle [...]", Paris June 1900 Vol. III:474.

hällets övre skikt. Problemet blev försörjningen av de kvinnor som inte var gifta. Där kom Yon Lampérière med ett konkret förslag: hon menade att det vore lämpligt med ett statligt engagemang.³² Liksom förespråkare av skyddslagstiftning ville hon se staten gripa in. Men hon gick längre än de. Staten skulle inte bara införa ett totalt yrkesförbud för kvinnor utan dessutom stå för transfereringar av stora pengar om ogifta kvinnor skulle kunna bli oberoende av att tjäna till sitt uppehälle. För alla kvinnor som inte hade någon försörjare skulle staten ersätta familjefadern i konkret ekonomisk bemärkelse. Detta var familjeförsörjarideologin dragen till sin absurda spets. Alla kvinnor skulle vara ekonomiskt beroende, antingen av enskilda män eller av staten.

Anna Yon Lampérière själv drog inte ut konsekvenserna av sitt förslag till denna extrem, men hennes oro var stor för lönearbetets inverkan på förhållandet mellan könen. Hon tog fram biologiska argument för sin sak och var kritisk mot "feminismen" som skapat en antagonism mellan kvinnors och mäns intressen. Kongressen borde ta som sin uppgift att försöka "bevara kvinnan",³³ som Yon Lampérière såg hotad. Hennes drastiska och på sitt sätt radikala förslag tilltalade inte kongressen och togs inte upp till omröstning.

Inte heller Paule Vigneron stödde Yon Lampérière. För Vigneron var problemet ett annat. Hennes bekymmer var att en kvinna måste lämna sitt hem för att tjäna pengar, inte att hon fick betalt. Hon hävdade i princip kvinnans rätt till lönearbete. Det borde inte vara ett ideal att kvinnan blev försörjd, inte ens av sin äkta man. Paule Vigneron var däremot kritisk till att lönearbetet hade förts från hemmen ut till andra platser. Hon hoppades att den maskinella utvecklingen skulle föra tillbaka avlönat arbete till hemmiljön. För henne var problemet inte pengarna utan platsen på vilken pengarna för-tjänades; kvinnan var familjens mittpunkt med ansvar för barn och hem och skulle finnas inom hemmets fyra väggar.³⁴

Båda dessa kvinnor förordade en särställning för kvinnor i förhållande till lönearbetet. De var ense om att det borde finnas en tydlig genusarbetsdelning. Men de hade olika syn på hur staten skulle ingripa och på lämpligheten

32. Enligt listan på "membres du congrès" var Lampérière "publiciste". Hon var en av kongressorganisatörerna. Paris June 1900 Vol. I:562; "[...] le travail professionnel de la femme est un mal" (471), Paris June 1900 Vol. III:471ff.

33. "[...] pour la préservation de la femme." (479) Paris June 1900 Vol. III:476ff.

34. Paris June 1900 Vol. III:473 samt 481ff.

av att kvinnor tjänade pengar. Vignerou var positiv till ett slags ekonomiskt medborgarskap, men det skulle vara särskilt utformat för kvinnor. Yon Lampérière ville att ekonomiskt medborgarskap skulle nekas halva mänskligheten genom lagstiftning. Både tänkte främst på den gifta kvinnan med familj. Moderskapet var för Vignerou och Yon Lampérière, och säkert för många fler på kongressen, kvinnans allra viktigaste uppgift.

Maria Martin var kritisk till denna tanke och menade att alla kvinnor med barn inte var lämpliga mödrar. Barnuppfostran borde lämnas över till dem som passade för det och inte knyts till ett biologiskt moderskap. Hon fick stöd för sin radikala åsikt av Louise Debor, som underströk att kvinnor inte var lika varandra. Det fanns inte

en kvinna utan kvinnor, och därför ett enormt stort antal olika karaktärer; och bland kvinnorna fanns det många som skulle föredra att arbeta och göra karriär utanför hemmet.³⁵

Louise Debor såg framför sig en brokig skara individer, inte kvinnor stöpta i enhetlig kvinnlighet. Hon och Maria Martin kunde tänka sig moderskap i kombination med yrkesarbete.

Kongressisterna utgjordes av kvinnor från medel- och överklassen. För att markera allvaret med sitt intresse för mindre bemedlade kvinnors organisering hade de inbjudit fyra representanter för kvinnors fackföreningar. Dessa fick tala under sessionen "Arbete". De fyra var Stéphanie Bouvard från blom- och plymmakerskornas fackförening, Mme Müller från de kvinnliga typografernas fackförbund, Malvina Lévy från stenografernas samt Mlle Jouselin från sömmerskornas fackförening.

Stéphanie Bouvard ställde fackliga krav med inslag av socialism och feminism. Med en lång önskelista gav hon en bild av problemen i en arbeterskas dagliga liv. Hon var inte avvisande till reglering av arbetstider och vag i sin kritik av de regler som existerade, inklusive nattarbetsförbudet. Men hon framförde ett konkret förslag om att nattarbete skulle betalas högre än arbete under dagtid, vilket visar hennes osäkerhet i frågan och en pragmatisk inställ-

35. Paris June 1900 Vol. I: 90–91; "Il n'y a pas une femme, il y a des femmes, et par conséquent une quantité énorme de tempéraments différents; et, parmi les femmes, beaucoup préféreront une carrière dehors." (475) Paris June 1900 Vol. III:474f; Debor var journalist på *La Fronde* och delegerad till kongressen av La ligue française pour le droit des femmes. Paris June 1900 Vol. I:562; Debor 1900.

ning: att tjäna pengar var det viktigaste. Bouvard kritiserade Paule Vignerons för hennes negativa beskrivning av fabriksarbetet. Kvinnans emancipation utvecklades genom kontakt med människor, inte i hemmets isolering. Här anknöt Bouvard till den fackliga kritik som brukade riktas mot hemindustriellt arbete, där insynen var dålig, arbetstiderna oreglerade och lönerna ytterst låga.³⁶

Müller kritiserade typografer och bekräftade feministernas uppfattningar om deras sätt att försöka monopolisera yrket. I tryckeribranschen förvägrades kvinnor utbildning och trakasserades på andra sätt. ”Det pågår alltså en verklig kamp mellan de manliga fackföreningarna och oss, en kamp som är beklaglig men som det är nödvändigt att påpeka.” Samma regleringar borde – underströk Müller – gälla för kvinnor som för män.

Malvina Lévy citerade Jules Simon som positiv auktoritet. Hennes inlägg kan sägas ha saknat facklig medvetenhet. Hon såg kvinnan som bärare av speciella samhällsuppgifter och försvarade en genusarbetsdelning med en traditionellt underordnad kvinnlighet. Mlle Jouselin hade en kritisk inställning när hon beskrev sömmerskornas dåliga arbetsmiljö och urusla löner. Men att organisera dem var svårt eftersom arbetsgivarna undvek att anställa fackligt anslutna. Jouselin stödde Bouvards kritik av priskonkurrensen från kloster och statliga arbetsinstitutioner, där kvinnor utnyttjades mer än annorstädes.³⁷

Kongressen demonstrerade sin välvilja genom att i en resolution stödja de inbjudnas rätt att bilda fackföreningar och produktionskooperativ.³⁸ Så mycket mer gav inte detta försök till ett möte över klassgränserna. Ingen debatt ägnades de frågor som de inbjudna tagit upp. Müller och Bouvard hade på olika sätt lyft fram önskvärdheten av ett jämlikt arbetarskydd, men det blev hängande i luften.

Mme Vincent utlöste istället ännu en principdiskussion om ”arbetets fri-

36. [UW:] Fackföreningsrörelsen var genomgående fientlig till hemindustriellt arbete, medan vissa feminister och andra kvinnor kunde försvara det. Det löste bl a barnpassningsproblemet och det var en utbredd praktik. I denna fråga var många radikala kvinnor inte ense med fackföreningsagitationen mot hemindustrin.

37. Avril de Sainte-Croix var ordförande för denna session, assisterad av Mme Vincent. Rapportör Auguste de Morsier. "[...] c'est donc une lutte réelle entre les Syndicats masculins et nous, lutte regrettable, mais qu'il est nécessaire de signaler." (498) Paris June 1900 Vol. I:190ff & Vol. III:486, 498ff; Boris 1994.

38. Paris June 1900 Vol. I: 193 & Vol. III:507.

het”. Under den debatten satt de fackliga representanterna tysta, kanske förundrade över diskussionens vändning. Mme Vincent lade en ny resolution som krävde ett nattarbetsförbud för sömmerskor och många arbetsmiljöförbättringar. Hon försökte formulera detta som ett stöd för sömmerskornas fackförbund även om detta krav inte hade ställts av Mlle Jousselin. Vincent brydde sig inte om det konkreta förslaget att begära högre löner för det vanliga arbetet och kanske ännu högre för nattarbete. Nattarbetsförbudet drogs upp som lösningen fast det inte alls varit centralt för de fackliga representanterna. Mme Vincent var socialist och som sådan hade hon accepterat den ”lösning” som många manliga socialister ville ha på problemet med kvinnors lönearbete: en särlag.

Den diskussion som följde blev förvirrad. Kravet på ett nattarbetsförbud verkade stå i motsättning till den resolution som tagits tidigare. Skulle kongressen gå emot sin egen resolution om en oreglerad arbetsmarknad?³⁹ Trots protester, och trots att sömmerskornas fackförening inte bett om det, antogs en resolution om ett nattarbetsförbud för sömnadsbranschen. Många var förvånade.⁴⁰ Men resolutionen var inte riktigt så ologisk som några hade uppfattat den, åtminstone inte om den sågs ur ett jämlikhetsperspektiv. Det nya var ett krav på ett nattarbetsförbud för *både* män och kvinnor inom branschen. Den feministiska synen, med krav på samma skyddslagar för både kvinnor och män, dök faktiskt upp här i skepnad av krav på ett branschförbud. Men visst gick det stick i stäv med kravet om en arbetsmarknad fri från reglering. Att förslaget antogs kan uppfattas som att de socialistiska feministernas sätt att se på arbetsmarknadens jämlikhet även fanns på denna kongress; men framförallt berodde resolutionen nog på att situationen var oklar och Mme Vincent en karismatisk talare.

För en del av deltagarna förblev beslutet obegripligt. Det tolkades som ologiskt av den svenska tidskriften *Dagny*, som förundrade sig över hur lätt åsikterna hade förändrats; kongressen hade en dag varit *emot* all lagstiftning och en annan dag entusiastisk *för* skyddslagstiftning för sömmerskor. Anna Pappritz var också oförstående.⁴¹ Hon var starkt för ett arbetarskydd; rapportören i *Dagny* var troligen emot. Ingen av dem utvecklade – och hade nog

39. Paris June 1900 Vol. I:195 & III:513–528.

40. Paris June 1900 Vol. I:198.

41. *Dagny* 1900:268; *FBw* 15/7 1900:108.

inte heller i den hetsiga diskussionsatmosfären förstätt – den principiella skillnaden mellan en särlagstiftning för kvinnor och en allmän om än begränsad arbetarskyddslagstiftning för båda könen. De hade uppfattat att kongressen ville införa särlagar för kvinnor – ett missförstånd som i sig inte var konstigt eftersom sömnadsbranschen var kvinnodominerad.

Kongressens i grunden positiva hållning till en fri arbetsmarknad skulle strax därpå demonstreras i en diskussion om arbetstider för tjänsteflickor. Mme Vincent gick starkt av sin seger vidare och föreslog regler för ledighet och inspektion av minderårigas arbetsförhållanden i hemmen. Sådan reglering av villkoren för barn och ungdomar fanns redan för industriarbete. Men när det gällde unga flickor i familjer var det svårare för Vincent att övertyga. Kraven gick rakt emot publikens intressen. Den såg inspektioner som intrång i privatlivet. Avril de Sainte-Croix antog att ingen skulle våga anställa unga flickor på sådana premisser och de skulle istället hamna på gatan. Det var ”onödigt att kräva en lag för att skydda kvinnor som finns i våra hem; man har inte rätt att utforska vad som föregår där”, försvarade Maria Pognon privatlivets helgd. Hon ville inte inse att hennes hem var tjänsteflickans arbetsplats. En arbetstidsreglering för tjänstefolk uppfattades som absurd; vem skulle laga middagen om flickorna bara hade en tiotimmars dag? Vem skulle ta hand om det sjuka barnet på natten?⁴² Upprördheten visste knappast några gränser. Förslaget förlöjligades. Pégard var konsekvent med sin tidigare hållning när hon betonade friheten:

Ni glömmer att vi lever i ett fritt samhälle och att alla de regler, som ni kallar för beskyddande, står i motsatsställning till friheten; de skulle föra oss in i den värsta despotism.⁴³

Bara den fackliga representanten Stéphanie Bouvard gav sitt stöd för en reglerad ledighet; hon ville ge tjänsteflickor tid att följa någon kurs för sin förkovran. Men hon bemöttes med tystnad och Mme Vincents resolution

42. "Je crois donc qu'il est absolument inutile de demander une loi de protection pour les femmes qui sont dans nos intérieurs, où l'on n'a pas le droit de voir ce qui se passe" (200f). Paris June 1900 Vol. I:199ff.

43. "Vous oubliez que nous vivons sous un régime de liberté, et que tous vos règlements, soi-disant protecteurs, sont l'opposé de la liberté; ils nous ramèneraient aux pires despotismes." Paris June 1900 Vol. I:201.

förkastades.⁴⁴ Vincents övertalningsförmåga hade fått kongressen att på sätt och vis motsäga sig beträffande arbetarskyddslagstiftningen. Men gränsen för välviljan gick vid minderåriga tjänsteflickor. De flesta i publiken hade säkert både en och flera pigor i sin tjänst och såg praktiskt på saken; en reglering av dessas villkor vore ett ingrepp i deras eget privatliv.

Kongressen hade en nöjes- och kontaktrinriktad sida där dubbelheten i den så kallade nya kvinnans position blev tydlig. Den första kvällen hade deltagarna välkomnats vid en mottagning i Kvinnopalatset. På den lilla teaterscenen en trappa upp gavs en föreställning för de nyanlända, vars innehåll inte förmedlats till eftervärlden. Palatset var präglad av såväl ett synliggörande av kvinnor som en konstruktion av kvinnliga komplementära värden och uppgifter. Utställningen i entréhallen visade hur ”en god husmor, en god kokerska och en god uppfostrerska av barn kunde göra en konst av sina uppgifter”.⁴⁵

Några kvällstillställningar hade en officiell prägel. Staden inbjöd till mottagning i Hôtel de Ville, Paris berömda stadshus. Det uppskattades av kvinnorna som kände sig respekterade. Där kom mäns ambivalens till kvinnokongressen till uttryck i ett tal av vice ordförande i stadsfullmäktige Paul Escudier. Först prisade han kvinnornas mål som han uppfattade som ”kvinnans frihet och jämlikhet”. Därefter gav han komiska exempel på svårigheter som skulle uppstå i ett äktenskap om både man och hustru vore kandidater i ett allmänt val; “[...] er uppgift som moralens väktare tycks mig oändligt mycket mer att föredra än den som lagstiftare”. Uppenbarligen kände han sig mest hotad av att kvinnor skulle vilja delta i politiken. Han prisade kvinnliga nästan omänskligt goda krafter på ett sätt som var menat som en komplimang men som även tilldelade kvinnorna övernaturliga förmågor, som borde kunna göra vem som helst rädd. Kvinnorna besatt enligt honom en

[...] magisk gudomlighet; de vet var de gömda källorna finns, de bär den magiska ring som kan öppna tårarnas mystiska reservoarer. Detta gör kvinnors övertalningsförmåga oemotståndlig.

44. Paris June 1900 Vol. I:202.

45. Allemans 1892:277f; *FBw* 15/7 1900: 106; Paris June 1900:506; Kervor 1900:91ff, "l'art de la ménagère, la cuisine enseignée, l'enseignement maternel" (92); Bennett m fl 1994:25.

Hans tal belönades med applåddåskor och bravorop, fast mer än en måste ha tyckt att talet hölls i ”damskålsstil” i lika hög grad som Mabileaus inledningstal. Den officialitet som omgav evenemanget gjorde säkert sitt till för att talet blev uppskattat. Hälsningar från den franska regeringen hade framförts och några damer tackade artigt.⁴⁶

Ett annat evenemang som uppskattades var att den tyska rikskommissarien, geheimerådet Dr Richter, inbjöd den franska organisationskommittén till den tyska paviljongen på världsutställningen tillsammans med alla de utländska delegaterna. De tyska kvinnosakskvinnorna bedömde mottagningen som ett viktigt steg mot ett ekonomiskt och politiskt likaberättigande. Kvinnorörelsen blev officiellt uppmärksammasad,⁴⁷ vilket varit en av idéerna med att framträda på kongresser.

Andra officiella evenemang gav kongressisterna känslan av att vara betydelsefulla. Mrs Bertha Potter-Palmer, som haft ansvaret för att kvinnor integrerades vid världsutställningen i Chicago 1893, var kommissarie för den amerikanska delen av Parisexpositionen. Hon inbjöd kongressdeltagarna till en utställning i Förenta Staternas avdelning för kvinnor. En avskedsförmiddag, en *matinée d'adieux* med teservering på Île du Bois de Bologne, hölls för kongressdeltagarna av den före detta handelsministern Jules Siegfried och hans maka Julie. Den sistnämnda hade deltagit i kongresskommitténs arbete. Kongressens final var en stor bankett, en avslutning där deltagarna fick tid att prata och lära känna varandra.⁴⁸ Kvinnor kongressade på ungefär samma sätt som män.

Avril de Sainte-Croix skrev, under sin signatur Savioz, att den förut filantropiskt inriktade kongressen hade radikaliserats och anslutit sig till flera av de krav som rättighetskongresser tidigare varit ensamma om. Den hade krävt lika behandling av kvinnor och män i många fall. Savioz tyckte att välgörenhetskongressen sträckt sig långt i sin radikalism med undantag för att den inte ställde krav på en politisk jämlikhet. Hon ville kalla den ”feministisk”

46. "[...] de la liberté et de l'égalité de la femme." (508) "[...] votre rôle de moraliste me paraît infiniment préférable à celui de législateurs" (510) samt "[...] divination magiques; elles savent où sont les sources cachées, elles ont la baguette magique qui ouvre le mystérieux réservoir des larmes. C'est là ce qui fait d'elles des instruments irrésistibles de propagande." (510); Paris June 1900 Vol. I:33, 507ff.

47. *FBw* 1900:105, 108; *Die Frau* 1900:646; Paris June 1900 Vol. I:506.

48. *Die Frau* 1900:645f; Paris June 1900 Vol. I:506, 573ff.

för dess jämlikhetssträvanden på vissa områden, bland annat för dess liberala jämlikhetssyn på arbetsmarknadens relationer. Louise Debor höll med Savioz om utbredningen av de feministiska idéerna. Även den feminist-kritiska Anna Yon Lampérière menade att feministiska krav – tyvärr – hade lyckats ta sig in i de konservativare kretsarna.⁴⁹

Det fanns skillnader kvar mellan denna och den rättighetsinriktade socialistiska kvinnokongress som skulle äga rum senare på året. Yon Lampérière kunde med viss pondus argumentera för en ekonomiskt beroende position för kvinnor även om hon inte fick igenom någon resolution. En diskurs om kvinnlighet som komplement till manlighet hölls levande på denna kongress. Moderskapet och kvinnans plats i familjen återkom i samband med debatter om arbete. En okänslighet för klasskillnaderna mellan kvinnor kom till uttryck. Och tydligast av allt: generella arbetarskyddslagar ogillades. Men samtidigt var någon form av samgående mellan de två tidigare klart separerade internationella manifestationerna av fransk kvinnorörelse på väg att ske. Flera feministiska krav hade rests än på kongressens föregångare. Jämlikheten stod sig väl i diskussionerna om arbetsmarknaden.

En internationell arbetarskyddskongress på Musée Social

Hettan var tryckande. Den 27 juli uppmättes den högsta temperaturen någonsin dittills i Paris, 39,8 grader Celsius. I Musée Socials lokaler, inte långt från nationalförsamlingen och Place de la Concorde, var omkring 300 personer från den industrialiserade världen samlade för att diskutera arbetarskyddsfrågor på le Congrès international pour la protection légale des travailleurs (Internationella kongressen för arbetarskydd).⁵⁰ Detta var en kongress som

49. Avril de Sainte-Croix ("Savioz") 1900:506; Debor 1900; Lampérière 1909:19ff.

50. Kongressen hölls 25–28 juli 1900. Adress till Musée Social var (och är ännu) rue las Cases 5, Paris. Närvarande utom de i texten förekommande: bl a prof. Bourguin, Lille, Georges Breton, Edmond Briat, ledamot av nationalförsamlingen Dron, fabrikören och nationalförsamlingsledamoten Motte från Roubaix, prof. Souchon, Paris. Från utlandet bl a fabriksinspektör Louis Guyon, Kanada, Francke, redaktör för *Soziale Praxis*, Prof. W. Sombart, Breslau, Tyskland, nationalrådet Théodore Curti, Heinrich Scherrer, Schweiz, H. Vedel, Danmark, ministerrådet Szérenyi, Ungern, inspektör Struwe, Holland, Prof. Rafael Rodriguez de Cepeda, Valencia, Spanien; Böhmert 1900 & *Congrès international pour la protection légale des travailleurs. Tenu à Paris, au Musée Social, du 25 au 28 Juillet 1900. Rapports et compte rendu analytique des séances.* (Ministère du Commerce, de l'Industrie, des Postes &

följde upp arbetarskyddskongressen i Bryssel 1897, och den räknades som den tredje i en serie: Berlin och Bryssel var föregångarna. Denna gång var samtliga inbjudna positiva till arbetarskyddslag och deras internationalisering.

Hur skulle en sådan kongress handskas med frågan om nattarbetet? Det var redan förbjudet för kvinnor i många europeiska länder. Skulle kongressen bestämma sig för att verka för ett generellt internationellt nattarbetsförbud eller ett som bara rörde kvinnor? Med vetskap om hur de tidigare internationella kongresserna för arbetarskydd hade sett på kvinnor, var ett nattarbetsförbud för kvinnor sannolikt. Skulle kongressen förhålla sig – och i så fall hur – till den kritik mot denna särlag som hade rests på de kvinnokongresser som hållits sedan dess, och nyligen i Paris? Intressant var också hur den skulle yttra sig kring ett generellt nattarbetsförbud för alla arbetare.

Delegater hade kommit från 17 länder. Men socialister från England, Tyskland och Belgien uteblev eftersom de ansåg att kongressen var dominerad av ”sociala katoliker”. Konfrontationen i Zürich 1897 hade varit tillräcklig. Endast några få franska socialister deltog. Vatikanstaten hade sänt ett ombud. Organisatörer var juristprofessorerna Paul Cauwès och Raoul Jay, Paris, professor Georges Blondel, Lille, och professor Charles Gide, också Paris. Musée Social var starkt involverat. Inte minst viktig bland organisatörerna var Arthur Fontaine, knuten till Alexandre Millerands handels- och industridepartement.⁵¹ Med bland de församlade fanns åtta kvinnor. Stéphanie Bouvard och Käthe Schirmacher kom med färska intryck från den välgören-

Télégraphes. Exposition universelle internationale de 1900) Paris: Arthur Rousseau, 1901:III & XXff, hädanefter = *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900; Bennett m fl 1994:19.

51. "Mlle Bouvard, chambre syndicale des ouvrières fleuristes", "Mme de Contencin, inspectrice du travail", "Mlle de Gourlet, déléguée de la Société d'action pratique pour l'amélioration du sort de la femme", "Mme Berthe Saffroy, inspectrice du travail, Paris", alla fyra från Paris, Frankrike, "Mme Hélène Gumpłowicz, Landau, Vienne", Österrike, "Miss A. Harrison" och "Mlle B.-L. Hutchins", båda "élève à l'école des sciences économique de Londres", England, samt "Mlle Schirmacher, 53, rue Notre-Dame-des Champs, Paris". Ombud kom från Belgien, Danmark, Egypten, England, Guldkusten, Holland, Italien, Japan, Kanada, Mexiko, Ryssland, Schweiz, Spanien, Tyskland, Ungern, USA, Österrike, Congrès ... des Travailleurs, Paris 1900:XIX-XXX; "[...] des catholiques sociaux" (233), *Congrès socialiste international. Paris, 23-27 septembre 1900. Histoire de la IIe Internationale*. Tome 13, Geneva 1977, hädanefter = *Histoire ... Tome 13*; Franska socialister som deltog var Champy och Vaillant. Paul Cauwès, professor i juridik i Paris, hade deltagit i kampanjer för skyddslag under 1880- och 90-talen; Raoul Jay var professor i juridik i Paris, specialist på arbetsrätt, Jay 1893; Musée Social deltog med sin direktör Léopold Mabilleau samt André Lichtenberger, Etienne Martin Saint-Léon och Léon de Seilhac. *Rapport général sur les congrès de l'exposition, 1906:379ff & Congrès ... des Travailleurs, Paris 1900 II:265-294.*

hetsinriktade kvinnokongressen, i vilken även Hans von Berlepsch tycks ha deltagit. Den förre tyske handelsministern var, som tillskyndare av skydds-lagar för kvinnor och ledande inom rörelsen för en internationell utbredning av arbetarskydd, givetvis på plats på denna kongress.

Placeringen i Musée Socials lokaler var lämplig med tanke på kongressens politiska inriktning. Detta institut hade öppnat 1895 och sysslade med information och dokumentation om den så kallade arbetarfrågan. Det ville bidra till upplysning och diskussion, men hade inte tagit ställning för eller emot statliga sociala reformer. Dess styrelseordförande, den tidigare ministern Jules Siegfried, var som ledande i den moderata republikanska gruppen i national-församlingen snarast skeptisk till statsinterventionistisk politik.⁵²

På programmet stod en lagligt reglerad arbetsdag, förbud mot nattarbete, arbetarskyddsinspektion och bildandet av en internationell förening för att sprida lagar om arbetarskydd. Tonvikten låg på den sista frågan. Kongressen ville fastställa ”de stora principerna”.⁵³ Inbjudningarna hade gått ut från det franska handelsdepartementet, som välkomnat andra stater att sända officiella representanter. Bakom detta låg handels- och industriministern, socialisten Alexandre Millerand, som var engagerad för arbetarskydd och positiv till särskilt skydd för kvinnor. Hans inträde i en koalitionsregering hade väckt bestörtning i vänstersocialistiska kretsar, medan andra såg det som en möjlighet att driva en mer progressiv statlig politik. Hans val att samarbeta med borgerliga politiker skulle bli föremål för debatter senare vid Andra internationalens kongress, i vilken han själv inte skulle delta. Här invigningstalade Millerand och framhöll att tiden var mogen för internationell reglering. Flera tjänstemän från hans departement deltog⁵⁴ och kongressen fick genom detta hög status.

Sex länder hade sänt statliga delegerade: Belgien, Förenta Staterna, Mexico, Nederländerna, Ryssland och Österrike. Dessutom deltog f d handelsministrar och andra ministrar: från Tyskland Hans von Berlepsch, från Italien Luigi Luzatti och från Belgien Nyssens. Kongressen hade därmed vunnit ett slags statligt erkännande. I övrigt var det en blandad skara som samlades:

52. Demy 1907:605; Picard 1906:458f; Stone 1985:52ff; Chambelland 1998.

53. "[...] les grandes principes [...]" (503). Alla rapporterna finns i *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900:1-447; Böhmert 1900.

54. *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900:449.

akademiker, mest jurister och ekonomer, socialpolitiker, både manliga och kvinnliga fabriksinspektörer, flera företrädare för näringslivet och enstaka representanter för arbetarorganisationer.⁵⁵

Fastän alla hade en positiv inställning till arbetarskydd och dess internationella spridning, fanns ingen konsensus om hur sådan lagstiftning skulle utformas, hur omfattande den skulle vara eller hur den skulle tillämpas. Genom alla förhandlingar löpte en uppfattning om att särskilda skyddslagar för kvinnor var bra. Det var samma syn som manifesterats i rekommendationen i Berlin 1890. Under alla diskussioner låg en gemensam syn på kvinnor som varelser vilka behövde mäns beskydd och inte förstod sitt eget bästa. Kvinnor kategoriserades tillsammans med ungdomar och barn. Alexandre Millerand ivrade för en senare europeisk kongress koncentrerad på att sprida nattarbetsförbudet för kvinnor till alla länder.⁵⁶

Professor Paul Cauwès ansåg att det var lagstiftarnas plikt att se till att barn, ungdomar och kvinnor inte utnyttjades som billig arbetskraft och under oskäligt långa arbetsdagar. År 1900 återstod, enligt Cauwès, ännu en del innan kvinnor tillerkändes rätten att vara mödrar trots att lagar om kvinnors arbetsvillkor stiftats i Frankrike redan 1874 och 1892. Cauwès nämnde en typ av motstånd mot reglering av arbetstiden för kvinnor, nämligen det som såg sådan reglering som intrång i friheten att sluta kontrakt. Han menade den inte sällsynta liberala kritiken, framförd på arbetarskyddskongressen i Bryssel liksom av feminister i Bryssel 1897 och på kvinnokongressen i juni 1900. Men några kvinnor hade på den sistnämnda kongressen försökt föra fram jämlikhetsaspekten: de ville inte särbehandlas och kunde gärna tänka sig skyddslagar om också män inkluderades. Cauwès undvek att nämna den kritik som socialistiska feminister framfört, nämligen att arbetarskyddslagstiftning var viktig för alla vuxna men att särlagar för kvinnor var olämpliga och orättvisa. Kände han, som var professor i industrirätt, inte till den kritiken, som offentligen uttalats i Paris redan innan nattarbetet hade införts år 1892 och därefter ofta ventilerats? Marie Bonneval hade exempelvis framfört den i Zürich 1897. Att

55. Österrike sände fyra personer knutna till statliga ministerier, *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900:XIX, 470; *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900 II:262; *PR* 27/7 1900; *La Grande Revue de l'Exposition*, no. 15–16 1900:252; Böhmert 1900:342ff; Rinman 1901:204ff; Francke 1901:758ff.

56. *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900 II:284; *Rapport général sur les congrès de l'exposition*, 1906:379ff; Derfler 1977:199, som i sin tur hänvisar till en opublicerad avhandlingsversion av en bok av Mandell 1967.

Cauwès skulle vara okunnig om den är inte troligt. Han måste, om inte annat som arbetsrättsjurist, ha lagt märke till den samtida rättegången mot feministen Marguerite Durand och hennes dagstidning *La Fronde* för brott mot nattarbetsförbudet. Durands tidning skrevs och trycktes, som nämnts ovan, bara av kvinnor. För detta hade hon anmälts för att negligera nattarbetsförbudet men frikännts i en lägre instans år 1899. Rättegången var uppmärksammat och beslutet överklagat.⁵⁷

Kanske valde Paul Cauwès att förtiga den socialistisk-feministiska kritiken i hopp om att den inte nått utanför landet, när han talade inför en mångnationell grupp? Kanske ansåg han kvinnoosynpunkterna som så marginella att de inte behövde bemötas? Cauwès tillät sig en försåtlig glidning i sin framställning. Han fick det att framstå som om ett motstånd mot särdrag för kvinnor och barn var detsamma som ett motstånd mot *alla* statliga ingripanden på arbetsmarknaden.⁵⁸ På det viset avfärdade han det socialistiskt feministiskt skyddslagspositiva ställningstagandet, inte genom raka argument.

Flera andra inlägg avslöjade attityder till kvinnor. Många talade om kvinnor som mödrar, inte som arbeterskor. Professor Eugen de Philippovich från Wien fick applåder när han framhöll att Europa borde ena sig för att motstå "faran från fjärran Östern". För att få soldater, som inte var utslitna av fabriksarbete, behövdes en arbetarskyddslagstiftning.⁵⁹ Philippovichs tal förde tankarna till kvinnans viktiga roll som mor och barnaföderska; det innehöll explicit ett krav på reglerad arbetsdag och implicit en önskan om särdrag för mödrar, som producenter av blivande soldater.

Två frågor – socialistiska förslag – avfördes däremot lätt från dagordningen eftersom de inte ansågs ha principiell betydelse: en arbetsdag på åtta timmar och ledighet vid barnsbörd. Debatten om arbetstidsförkortning utmynnade i ett förslag på en arbetstid på 11 timmar, som så småningom skulle minskas till 10 timmar. En sådan lagstiftning hade Frankrike nyligen infört på initiativ av

57. I en lägre instans blev Durand frikänd år 1899. Men fabriksinspektionen förde fallet vidare. Senare fälldes hon till böter som aldrig blev indrivna. Genom att omdefiniera sina typografer till "patronnes associées", ett slags delägare, kom hon undan och fortsatte att ha kvinnor som tryckare tills tidningen lades ner. "Protection!" av Marguerite Durand på första sidan, *La Fronde*, 20/12 1899; Herkner 1921:320; Goliber 1975.

58. *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900:451f.

59. Eugen de Philippovich, Wien; "[...] le peril apparu en Extrême-Orient [...]" (497), *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900:493–509.

Millerand. Den låg långt från Andra internationalens krav på åtta timmars arbetsdag – ett krav som vid denna tid ansågs orealistiskt i politiskt ansvariga kretsar.⁶⁰ Ledighet vid barnsörd var en fråga som gällde verkliga mödrar, inte alla kvinnor. Den ansågs inte som angelägen.

Diskussionen om nattarbetsförbudet fördes alltså utifrån en konsensus om att kvinnor behövde skyddas mer än män. En schweizisk fabriksinspektör ansåg att ett nattarbetsförbud för alla vore praktiskt omöjligt. Men förbudet borde utökas till fler män och givetvis alla barn, ungdomar och kvinnor. Sedan 1877 hade Schweiz ett förbud för kvinnor att arbeta på natten och på söndagar. Sådana nationella initiativ behövde internationellt stöd.⁶¹ En annan talare ville skilja på industrier i vilka man kunde förbjuda nattarbete och andra där ett förbud vore svårt på grund av teknik eller ekonomi. I hans hemland Österrike var nattarbete för kvinnor och minderåriga förbjudet i fabriker med fler än tjugo arbetande i samma sal. Problemet var de många undantagen samt de kvinnor som arbetade illegalt nattetid. Den allmänna meningen var att fabriksägare borde kunna få dispenser av ekonomiska skäl.⁶²

För en närmare granskning av hur debattörerna argumenterade – vilket utöver deras ställningstagande för nattarbetsförbudet och andra särdrag för kvinnor visar deras syn på kvinnlighet – passar några talare särskilt väl som exempel.

Professorn i industrilagstiftning Paul Pic delade upp förbudet om nattarbete i å ena sidan lagstiftning om barn och kvinnor och å andra sidan lagstiftning om ”vuxna”. Premissen för särdrag för kvinnor fanns integrerad i hans språk och hans ordval; han talade inte om ”vuxna män” utan rätt och slätt om ”vuxna”, ställda i motsättning till ”barn och kvinnor”. 1874 hade ungdomar under 16 år i Frankrike förbjudits att arbeta under natten, och när Pic talade om denna lagstiftning gjorde han en språklig skillnad mellan ”minderåriga under 16 år” och ”minderåriga flickor” – trots att lagstiftningen i detta

60. Se *Die Frau* Juli 1900:610ff (A. Salomon positivt om lagstiftningen); *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900:493ff; 504f. Derfler 1977:178ff; Stone 1985:76; Mallet 1992 påpekar att en åttatimmars arbetsdag vid denna tidpunkt vore orealistisk. Hon anser att det var en bedrift av Millerand att driva igenom en minskning från 12 till 11 timmar med sikte på 10 efter några år.

61. Fem rapporter diskuterades: av fabriksinspektören Dr. H. Wegmann, Glaris, Schweiz, Dr. Nicolas Kusmany, Graz, Österrike, prof. Paul Pic, Lyon, Frankrike och Dr. Max Hirsch, Berlin, Tyskland. En rapport från Belgien var anonym; *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900: 42–57, 58ff, 70–84, 165–180, 295–343; 510ff.

62. *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900:42–61; Chazal 1902:156f.

fall inte gjorde någon skillnad på kön. Varelser av kvinnligt kön benämndes preciserat. Bara män var vuxna, det vill säga politiskt, socialt och ekonomiskt ansvarsfulla personer. Den franska lagstiftningen hade 1892 utvidgats till att inkludera ”mogna kvinnor” utan åldersgräns i nattarbetsförbudet; inte heller när han talade om den lagen kopplade Pic ihop ordet och därmed begreppet och föreställningen ”vuxen” med kvinnor. Hans språk var sådant att kvinnor ställdes utanför en vuxens medborgarskap.⁶³

Paul Pic påstod att två typer av kritik hade riktats mot nattarbetsförbudet; den ena kritiken lyfte fram de problem som uppstod vid arbeten som behövde utföras dygnet runt och i lag och den andra betonade svårigheten med att ta ut övertidsarbete på kvällarna. Men, menade Pic, den allvarligaste kritiken borde gälla att förbudet ännu inte var tillräckligt omfattande. Det borde enligt honom utsträckas till barn och kvinnor som arbetade inom handeln.⁶⁴ Naturligtvis nämnde han inte den kritik kvinnor hade framfört mot förbudets frihetsinskränkande och orättvisa effekter.

Utförlig i sin argumentering var den tyske riksdagsledamoten Dr. Max Hirsch. Han opponerade sig mot ett totalförbud för alla, vilket var något som Paul Pic hade antytt borde vara nästa steg. Visserligen, det insåg Hirsch, var nattarbete negativt för alla men han såg hellre en lagstiftning för män, som begränsade deras nattarbete till åtta timmar. Han ville däremot internationalisera det tyska förbudet beträffande kvinnors och barns nattarbete. ”Det är en excellent princip”, menade Hirsch, från vilket det tyvärr gjordes undantag. Dispens att utsträcka arbetet till klockan 10 på kvällen borde aldrig ges. Om en kvinna arbetade på kvällen fick hennes familj inte en moders omsorger. Annat var det med ”vuxna”, det vill säga män, som kunde organisera sig och sluta egna avtal. Hirsch berättade om tyska typografer: sedan 1895 hade de ett reglemente och en tariff, som krävde 30 till 50 procent högre lön för nattarbete och statuerade att ingen arbetade efter midnatt. Sådana initiativ måste understödjas för mäns del.⁶⁵

En enda kongressdeltagare, Käthe Schirmacher, talade för rätten till natt-

63. "adultes" och "des enfants et des femmes" samt "mineurs de 16 ans et [...] filles mineures", *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900:510f.

64. "femmes majeurs" (511), [UW:] inte *adulte*, ett ord som han reserverat för män. *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900:510f.

65. "Ce principe est excellent [...]"; *Congrès ... des Travailleurs* (514), Paris 1900:XXIV, 512ff ; *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900 II:281, 284.

arbete för alla, inklusive kvinnor. Hon hänvisade till den internationella kongressen för kvinnliga institutioner och välgörenhetsinrättningar, som hållits i Paris i juni samma sommar. Den hade tagit ställning mot ett nattarbetsförbud för kvinnor. Som exempel på hur illa lagstiftningen av 1892 kunde drabba kvinnor hänvisade Schirmacher till fallet med *La Fronde*. Den trycktes av välbetalda kvinnor vars arbetslokaler var bekväma och luftiga. Ryktet sade att avundsjuka manliga tryckare hade informerat yrkesinspektionen om de kvinnliga typografernas nattarbete. Det hade lett till åtal mot tidningens utgivare Marguerite Durand. Domstolen hade bedömt att lagen från år 1892 hade tillkommit för att skydda kvinnor, inte för att inskränka deras arbetsmöjligheter, och hade därför i första instans avskrivit fallet. Men myndigheten (troligen yrkesinspektionen) hade överklagat. Allmänna opinionen stod, enligt Schirmacher, på de kvinnliga typografernas sida och saken var ännu oavgjord. Hon önskade vissa modifieringar i lagen från 1892 men betvivlade att de skulle kunna genomföras på grund av mäns rädsla för konkurrens.⁶⁶

Käthe Schirmachers tal mottogs med livliga applåder som måste ses som en uppskattning av henne som talare, inte som stöd för hennes åsikter. Hon uppfattades som företrädare för en ”rent feministisk doktrin, som också en del socialister ansluter sig till”.⁶⁷ Ändå framförde Schirmacher inte det socialistiskt feministiska kravet på samma förbud för kvinnor och män. Schirmacher hade nöjt sig med att hänvisa till det oberoende feministiska kravet på jämlikhet utan reglering, som varit kvinnokongressens.

Schirmacher fick svar av Auguste Keufer, sedan länge generalsekreterare i La Fédération française des travailleurs du Livre (Fackförbundet för franska bokarbetare), ett inflytelserikt typografförbund.⁶⁸ Han var en uppskattad facklig aktivist, positivist i Comtes efterföljd och reformist med goda relationer till akademiker och politiker. Hans stora engagemang gällde arbetslösa, och då män. Keufer förebrådde Schirmacher för att hon förtalade fackligt en-

66. *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900:517; *Congrès ... des Travailleurs II*, Paris 1900:284f; Om Schirmacher bl a Weiland 1983:239ff.

67. Också Lichtenberger från Musée Social framhävde hennes goda talarkonst som gav henne mycket applåder, "[...] la pure doctrine féministe qui d'ailleurs est celle d'une partie des socialistes." *Congrès ... des Travailleurs II*, Paris 1900:284.

68. Keufer var sedan 1891 medlem av det statliga "Conseil supérieur du travail", *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900:XXV, 520f; Den fackförening Keufer tillhörde har bedömts som konservativ. Elwitt 1986:232; Se vidare Maitron Vol. XII 1975 samt Brick 1992.

gagerade typografer och tyckte att kvinnor som inte ville ha något nattarbetsförbud inte förstod sitt eget bästa. Keufer tog fram argumentet att kvinnor behövde särdrag eftersom de inte själva kunde organisera sig fackligt. Han lät förstå att det var hans plikt, som man, att se till kvinnans bästa. Det klarade hon inte själv. Och dessutom tog han på sig ansvaret för samhällets väl:

[...] kvinnan, vad hon sen själv kan anse om detta, förblir familjens hörnsten. Kvinnan är för svag för att försvara och beskydda sig själv. Att skydda henne är därför att skydda familjen och samhället. Det måste vara vår plikt att inte överge henne.⁶⁹

Kvinnans plats var i familjen, samhällets minsta och viktigaste beståndsdel. Liksom de katolska fackligt aktiva på kongressen i Zürich 1897 menade Keufer att han talade för hela samhällets bästa när han ville skydda familjen. För att skydda samhället från upplösning krävdes särdrag som underlättade för kvinnor att hålla sig hemma.

Beträffande konflikten om *La Fronde* hade ”vi” – Keufer uttryckte sig i vi-form – upprätthållit principer som typografernas fackförening försvarat i fyrtio år. Detta hans ”vi” antyder att det var hans fackförening som anmält *La Fronde*s kvinnor som lagöverträdare. Keufer kunde instämma i att ”kvinnors intressen är värda all respekt [...] men familjefädernas intressen är inte värda mindre respekt”.⁷⁰ Med den attityden sammanfattade han sin och sin organisations tolkning av kvinnors och mäns intressen som motsatta när det gällde kvinnors lönearbete. Hans samhällssyn, kopplad till familjesynen, innebar i sin förlängning att gifta kvinnor inte borde arbeta utanför hemmet. Det fanns inbyggt i hans inlägg som inte nämnde kvinnor utan familj. Att nattarbetslagstiftningen var en halvmesyr låg som en undertext; Keufer skulle inte ha något emot att lagen gick längre beträffande gifta kvinnor.

Förutom Käthe Schirmacher deklarerade inte någon av de närvarande kvinnorna sitt ställningstagande muntligt. Flera kvinnor hade lämnat skrift-

69. "[...] que la femme, quoiqu'elle puisse penser, reste la pierre angulaire de la famille. La femme est trop faible pour se protéger elle-même. Or la protéger, la défendre, c'est défendre la famille et la société. Voilà pourquoi nous avons le devoir de ne pas l'abandonner." *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900:521.

70. Courcelle-Seneuil 1868:432ff; "L'intérêt des femmes est respectable, je le reconnais, mais celui des pères de famille ne l'est pas moins. (Vifs applaudissements.)", *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900:521.

liga inlägg som var positiva till särlagar. Engelskan Amy Harrison Spencer hade skrivit en historik över den engelska arbetarskyddslagstiftningen och Elizabeth Leigh Hutchins en bibliografi över arbetsregleringarna i Storbritannien. Båda studerade vid London School of Economics. Det var en nybildad institution för högre utbildning, positiv till särlagar för kvinnor. Den var grundad av Beatrice och Sidney Webb, ledande bland de så kallade fabianerna och ivriga särlagsförespråkare. Med på kongressen var österrikiska Hélène Gumplowicz, som ville införa halv arbetsdag på lördagar för kvinnor och inspektioner som såg till att särlagarna efterlevdes.⁷¹

En tendens på kongressen hade ändå varit att betrakta allt nattarbete som osunt och något som på sikt borde förbjudas. När ordföranden summerade kongressen, sa han att den skulle fortsätta sitt arbete för att förbjuda allt nattarbete, utom när detta inte gick av tekniska skäl. Han stödde en vädjan från Raoul Jay om att de redan existerande förbuden som gällde kvinnor och barn borde upprätthållas och överträdelser bestraffas. Men de fackliga representanterna var inte nöjda med den sammanfattningen. De ville ställa krav på en utvidgning av det nattarbetsförbud som gällde kvinnor; i steg ett ville de ha förbudet utsträckt till handeln, både till små butiker och stora varuhus, i steg två ville de införa ett totalt förbud för allt nattarbete för kvinnor.⁷² Kongressen ställde sig inte bakom dessa långtgående krav från fackligt engagerade män.

Än en gång var det bara en enda röst som hade höjts mot särlagar för kvinnor. Men inte ens Käthe Schirmacher hade nämnt den falang inom kvinnorörelsen som stödde arbetarskyddslagar på lika villkor för män och kvinnor. Många arbetsrättsjurister deltog vid kongressen och de kunde inte ha undgått att känna till den formuleringen. Den uppmärksammade rättegången mot utgivaren av tidningen *La Fronde* för brott mot förbudet hade nämnts.⁷³ Tystnaden kring det utvidgade feministiska kravet och sättet att avfärda Schirmacher på var inte grundat i okunskap – det var en tystnadens strategi. Heinrich Herkner, tysk professor i statsvetenskap som varit engage-

71. *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900:XXIV, 147–164, 427–448, 186ff; Hutchins & Harrison Spencer (1903, 1911) 1926; Shanley 1986:68.

72. *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900:XXV, 519ff; *Congrès ... des Travailleurs II*, Paris 1900:285.

73. Herkner 1921:320; Goliber 1975.

rad i Zürichkongressen några år tidigare, var själv en tillskyndare av skyddslagar för kvinnor. Trots detta undvek han inte att lyfta fram feministkritiken i sin stora bok om arbetarfrågan. Kritiken var alltså inte okänd i arbetarskyddskretsarna.⁷⁴ Men den togs inte upp till seriöst bemötande.

Feminister fick inte någon debatt kring sina synpunkter på en kongress, som definierade kvinnor som mödrar och hustrur. Trots denna definition – det kan i förstone tyckas motsägelsefullt – avvisade kongressen ett finansiellt stöd för moderskapet i form av betald ledighet vid barnsbörd. Kanske är det inte alls ologiskt om man som kongressdeltagaren i gemen ansåg att gifta kvinnor inte borde lönearbeta och att barn bara fick födas inom äktenskapet. Att ge betald moderskapsledighet skulle uppmuntra något som man inte ville skulle få förekomma och vars existens man ville blunda för: lönearbetande mödrar.

Kongressen visade viss respekt för den växande arbetarrörelsen medan den växande kvinnorörelsen inte mötte någon sådan. Paul Cauwès önskade i sitt sluttal att fler arbetare – och efter det språkbruk som var etablerat kan det endast ha varit manliga arbetare han syftade på – skulle ansluta sig till organisationen för arbetarskyddslagar.⁷⁵ Någon liknande önskan om fler kvinnor yttrades inte. Vill man vara välvillig i sin sammanfattning kan man säga att kongressen såg nattarbetsförbudet för kvinnor som ett första steg till ett generellt nattarbetsförbud. Men många talare hade definitivt inte någon lust att engagera sig i ett förbud även för män. Kongressen blev en reformradikal anti-feministisk borgerlig manifestation.

På den sista dagen togs kongressens enda formella beslut, det att bilda L'association internationale pour la protection légale des travailleurs (Internationella arbetarskyddsföreningen). Stadgar antogs. Säte blev Basel, Schweiz.⁷⁶ Det blev en privat organisation med sikte på opinionsbildning i första hand. För arbetarskyddsvännerna i den nya föreningen var ett nattarbetsförbud för kvinnor självklart. Problemet var att sprida förbudet till de länder som ännu inte hade infört det och kanske till fler arbetsområden än bara industrin. Natt-

74. Herkner 1921, 7. Aufl., 1. Band:320f; [UW:] Jfr dock Herkner 1897, 2. Aufl. där ingen kritik av nattarbetsförbudet för kvinnor återges.

75. *Rapport général sur les congrès de l'exposition 1906*:381.

76. *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900:557ff.

arbetet, och speciellt förbudet mot det för kvinnor i industrin, blev en av de centrala frågorna i den nya organisationen, dock utan att kvinnor fanns med i organisationens kärna under de formativa åren före första världskriget.